माध्यमिक शिक्षा पाठ्यक्रम
२०७७

विषयः राजनीतिशास्त्र

कक्षा : ११ र १२

विषय सङ्केतः कक्षा ११ : Pol.219, कक्षा १२ : Pol.220

साप्ताहिक पाठ्य घण्टा : ५ **वार्षिक कार्य घण्टाः** १६०

१. परिचय

राष्ट्रियताको भावनायुक्त, सचेत, सक्रिय र देश र समाजप्रति सेवाभाव भएका नागरिक तयार गर्न राजनीतिशास्त्रको अध्ययनले महत्त्वपूर्ण योगदान गर्दछ । त्यसैले संसारका हरेक मुलुकमा महत्त्वपूर्ण विषयका रूपमा विद्यालय तहदेखि उच्च शिक्षासम्म राजनीतिशास्त्रको अध्ययन र अध्यापन गरिन्छ । राजनीतिशास्त्रमा राज्यको उत्पत्ति र विकास, सरकार र सरकारका अङ्गहरू, राजनीतिक दर्शन, राजनीतिक प्रणाली र शक्तिको प्राप्ति, सञ्चिति र कार्यान्वयनका सम्बन्धमा अध्ययन गरिन्छ । यसमा नागरिकका हकअधिकार र कर्तव्यका साथै व्यक्ति र समुदायको राजनीतिक व्यवहारको पनि अध्ययन हुन्छ । यसले समाज, नागरिक, राज्य र सरकार बिचको अन्तरसम्बन्धका विषयमा विद्यार्थीहरूको धारणा विकास गर्न, आफ्नो अभिमत राख्न, मूल्याङ्कन तथा विश्लेषण गर्न र लिखित तथा अभिव्यक्ति कलाको विकास गर्न सहयोग पुऱ्याउछ ।

विद्यालय शिक्षाको राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप, २०७६ अनुसार राष्ट्र र राष्ट्रियताप्रति निष्ठावान, सङ्घीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रका मूल्य मान्यताप्रति प्रतिबद्ध र जिम्मेवार नागरिक तयार गर्ने शिक्षाको उद्देश्य अनुरूप कक्षा ११ र १२ का विद्यार्थीहरूमा राजनीतिशास्त्रको अध्ययनद्वारा लोकतान्त्रिक समाजअनुकूल व्यवहार गर्न सक्षम, सचेत र सक्रिय नागरिक तयार पार्ने प्रमुख उद्देश्यका साथ यो पाठ्यक्रम तयार पारिएको छ । प्रस्तुत पाठ्यक्रमको कक्षा ११ मा मूलतः राजनीतिशास्त्रका अवधारणागत र सैद्धान्तिक विषयवस्तु समावेश गरिएको छ भने कक्षा १२ मा नेपालको संविधान र राजनीति, निर्वाचन, वैदेशिक सम्बन्ध, सार्वजनिक प्रशासनलगायत नेपालको राजनीतिका समसामयिक विषयहरूसँग सम्बन्धित विषयवस्तु समावेश गरिएको छ । यस पाठ्यक्रमले विद्यार्थीहरूमा राजनीतिशास्त्रको सैद्धान्तिक ज्ञानका साथै सकारात्मक प्रवृत्ति र दृष्टिकोणको विकास गर्ने लक्ष्य लिएको छ ।

अपेक्षित लक्ष्य प्राप्त गर्न सैद्धान्तिक ज्ञानका साथै सामाजिक र व्यावहारिक सिप विकासका पक्षमा जोड दिनुपर्ने हुन्छ । यस विषयका लागि साप्ताहिक ५ पाठ्यघण्टा छुट्याइएको छ । जसमा सैद्धान्तिक विषयवस्तुका लागि १२० कार्यघण्टा र प्रयोगात्मक, परियोजना र सामुदायिक कार्यका लागि ४० घण्टा गरी वार्षिक कूल १६० कार्यघण्टा छुट्याइएको छ । यसको कार्यान्वयनबाट विद्यार्थीहरूले कक्षाकोठाभित्रको पठनपाठन क्रियाकलापका साथै स्थानीय परिवेश, समुदाय, राष्ट्र र विश्व परिवेशमा भइरहेका राजनीतिक घटनाक्रम र गतिविधिहरूका वारेमा समेत छलफल गर्नुका साथै विभिन्न क्रियाकलापहरूमा संलग्न भई उचित ज्ञान, सिप र दृष्टिकोणको विकास गर्न सक्षम हुनेछन् भन्ने अपेक्षा गरिएको छ ।

२. तहगत सक्षमता

माध्यमिक तह कक्षा ११ र १२ मो राजनीतिशास्त्र विषयको अध्ययनबाट विद्यार्थीहरूलेनिम्न लिखित सक्षमता हासिल गर्नेछन् :

१. राजनीतिशास्त्रको अवधारणाको बोध र प्रस्तुति

२. राजनीतिशास्त्रको अन्य सामाजिक शास्त्रसंगको सम्बन्ध पहिचान

३. राष्ट्र, राज्य, र राष्ट्रियताको महत्त्व बोध तथा राज्य उत्पत्तिका सिद्धान्त र राज्यका कार्यको व्याख्या र विश्लेषण

३. नागरिक अधिकार र कर्तव्य पहिचान र तिनको व्यवहारमा अभ्यास

४. लोकतन्त्रको महत्त्व र आधारभूत मान्यताको बोध तथा सरकारका प्रकार र अ ª ्गहरूको व्याख्या

५. लोकतन्त्रमा निर्वाचनका किसिम तथा प्रक्रियाको बोध र उपयोग

६. प्रमुख राजनीतिक विचारधाराका मान्यता, गुण र दोषको विवेचना

७. राजनीतिक अवधारणाहरूको बोध र विश्लेषण

८ नेपालको आर्थिक प्रशासनको बोध र बजेट निर्माण प्रक्रियाको वर्णन

९. अन्तर्राष्ट्रिय राजनीतिको अवधारणा बोध तथा नेपालको परराष्ट्रनीति र वर्तमान अन्तर्राष्ट्रिय राजनीतिको विवेचना

१०. नेपालको सामाजिक विविधता र राजनीतिविचको अन्तर्सम्बन्धको विश्लेषण

११. नेपालमा संविधानवाद, संवैधानिक विकासक्रम र वर्तमान संविधानका मूलभूत विशेषताहरूको चर्चा

१२. नेपालको सङ्घीय व्यवस्थाको संरचना र विशेषताको बोध तथा अवसर र चुनौतीको विश्लेषण

१३. सार्वजनिक प्रशासन, कर्मचारी प्रशासन र असल शासनबिचको सम्बन्ध पहिचान र विश्लेषण

१४. दिगो विकासको लागि योजनाबद्ध विकासको महत्त्वको विश्लेषण

१५. नेपालको राजनीतिका समसामयिक मुद्दाहरूको पहिचान र विश्लेषण

३. कक्षागत सिकाइ उपलब्धि

क) कक्षा ११

एकाइ	**विषय क्षेत्र**	**सिकाइ उपलब्धि**
१.	राजनीतिशास्त्रको परिचय	१.१ राजनीतिशास्त्रको परिचय दिन १.२ राजनीतिशास्त्रको क्षेत्र र महत्त्व व्याख्या गर्न १.३ राजनीतिशास्त्र अध्ययनका परम्परागत र आधुनिक उपागमहरूको चर्चा गर्न १.४ राजनीतिशास्त्रको विकासको संक्षिप्त इतिहास वर्णन गर्न १.५ राजनीतिशास्त्र र अन्य सामाजिक शास्त्र बीचको सम्बन्धको विश्लेषण गर्न
२.	राष्ट्र र राज्य	२.१ राज्य, राष्ट्र, राष्ट्रियता र बहुराष्ट्रियताको अवधारणा प्रस्तुत गर्न २.२ राष्ट्रनिर्माणको अवधारणा तथा महत्त्व स्पष्ट पार्न र यसका चुनौतीहरू उल्लेख गर्न २.३ राज्यको आवश्यकता उल्लेख गर्न र यसका तत्त्वहरूको परिचय दिन २.४ राज्यको उत्पत्तिका सिद्धान्त र राज्यका कार्यको व्याख्या गर्न

३.	नागरिकता, नागरिक अधिकार र दायित्व	३.१ नागरिकताको अर्थ र प्रकार उल्लेख गर्न ३.२ नेपालको सन्दर्भमा नागरिकता प्राप्ति र समाप्तिका प्रावधानको विवेचना गर्न ३.३ नागरिकका अधिकार र कर्तव्यको पहिचान गरी व्यवहारमा प्रयोग गर्न ३.४ मानव अधिकारको परिचय दिइ यसका लागि संयुक्त राष्ट्र सङ्घको प्रयासको विश्लेषण गर्न ३.५ कारेल वासाकको Third generation right सम्बन्धी अवधारणाको व्याख्या गर्न । ३.६ अल्पसङ्ख्यक र आदिवासी जनताको अधिकारको अवधारणा र महत्त्व उल्लेख गर्न ३.७ आदिवासी जनताको अधिकारसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्र संघको घोषणापत्रमा भएका मुख्य मुख्य अधिकारको सूची तयार गर्न
४.	लोकतन्त्र र सरकार	४.१ लोकतन्त्रको अवधारणा र महत्व बोध गरी सोही अनुकूल व्यवहार गर्न ४.२ लोकतन्त्रका आधारभूत मान्यताहरूको व्याख्यागर्न ४.३ नेपालको लोकतान्त्रिक अभ्यासका विशेषताको उल्लेख गर्न ४.४ सरकारको अवधारणा र प्रकार उल्लेख गर्न ४.५ एकात्मक र संघात्मक सरकारको विशेषता। सवल र दुर्वल पक्षको विश्लेषण गर्न ४.६ शक्तिपृथकीरणको परिचय दिन ४.७ सरकारका तीन अङ्गहरूको परिचय दिन र तिनको महत्त्व र आवश्यकता उल्लेख गर्न
५.	राजनीतिक विचारधारा र विश्लेषण	५.१ उदारवाद, साम्यवाद, लोकतान्त्रिक समाजवाद र बहुसंस्कृतिवादको आधारभूत मान्यता, गुण र दोषको विवेचना गर्न ५.२ राजनीतिक प्रणालीको अर्थ र यसका कार्य प्रस्तुत गर्न ५.३ राजनीतिक प्रणालीमा राजनीतिक सञ्चारको महत्व र यसका माध्यमहरूको व्याख्या गर्न ५.४ राजनीतिक सामाजिकीकरणको अर्थ , महत्व र माध्यमहरू उल्लेख गर्न ५.५ राजनीतिक संस्कारको अर्थ बताउन र यसका प्रकारको वर्णन गर्न ५.६ राजनीतिक विकाससम्बन्धी अवधारणा स्पष्ट पार्न र यसका महत्वपूर्ण पक्षहरू उल्लेख गर्न
६.	राजनीतिक अवधारणा	६.१ सार्वभौमसत्ताको अर्थ बताउन र यसका विशेषता तथा किसिमको बर्णन गर्न ६.२ कानुनको अवधारणा प्रस्ट पार्न तथा यसका स्रोतहरू पहिचान गर्न ६.३ स्वतन्त्रताको अर्थ, महत्व र किसिम उल्लेख गर्न तथा यसको व्यवहारमा अभ्यास गर्न ६.४ समानताको अर्थ महत्व र किसिमको व्याख्या गर्न ६.५ न्यायको अवधारणा र यसको महत्व बोध गरी व्यवहारमा अभ्यास गर्न ६.६ राजनीतिक, सामाजिक र आर्थिक न्यायको अवधारणा र महत्त्व उल्लेख गर्न
७.	अन्तर्राष्ट्रिय राजनीति	७.१ अन्तर्राष्ट्रिय राजनीतिको महत्व र क्षेत्र वर्णन गर्न ७.२ अन्तर्राष्ट्रिय राजनीतिमा राष्ट्रिय शक्ति, राष्ट्रिय शक्तिका स्रोत र सीमाको चर्चा गर्न ७.३ अन्तर्राष्ट्रिय कानुनको अर्थ बताउन र स्रोतको पहिचान गर्न ७.४ दोस्रो विश्वयुद्धपछिको अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्धको विवेचना गर्न
८.	नेपालको आर्थिक प्रशासन र बजेट	८.१ आर्थिक प्रशासन र बजेटको अवधारणा प्रष्ट पार्न ८.२ नेपालको आर्थिक प्रशासनको परिचय दिन र यसका विशेषता उल्लेख गर्न ८.३ बजेटको अर्थ र परिभाषा प्रस्तुत गर्न ८.४ बजेटको महत्व र प्रकार उल्लेख गर्न ८.५ नेपालमा बजेट निर्माण प्रक्रियाको वर्णन गर्न

९.	विश्वव्यापीकरण	९.१ विश्वव्यापीकरणको परिचय दिन ९.२ विश्वव्यापीकरणका आयामहरूको व्याख्या गर्न ९.३ विश्वव्यापीकरणका अवसर र चुनौतीहरूको विश्लेषण गर्न
१०.	विकास र विकास योजना	१०.१ विकासको परिचय दिई दिगोविकासको अवधारणा र आयाम प्रस्तुत गर्न १०.२ नेपालको सन्दर्भमा दिगो विकासका लक्ष्यहरूको प्राप्तिको मूल्यांकन गर्न १०.३ विकास योजनाको परिचय दिन र यसको आवश्यकता उल्लेख गर्न १०.४ नेपालको आवधिक योजनाको संक्षिप्त इतिहाँसको व्याख्या गर्न

ख) कक्षा १२

एकाइ	विषय क्षेत्र	सिकाइ उपलब्धि
१.	नेपाली समाज र राजनीति	१.१ समाज र राजनीतिविचको सम्बन्ध पहिचान गर्न १.२ नेपाली समाजका विशेषताहरू उल्लेख गर्न १.३ नेपालको जातीय, भाषिक, धार्मिक र भौगोलिक विविधताको संक्षिप्त परिचय दिन १.४ नेपालको राजनीतिमा सामाजिक विविधताको प्रभावको विवेचना गर्न १.५ नेपालको सामाजिक र आर्थिक विकासमा राजनीतिको भूमिकाको पहिचान गर्न
२	संविधान र शासन प्रणाली	२.१ संविधानवाद र संविधानको अवधारणा प्रस्तुत गर्न २.२ संविधानका किसिम छुट्टयाउन र प्रत्येकको व्याख्या गर्न २.३ संविधान निर्माण प्रक्रियाको वर्णन गर्न २.४ संसदीय,अध्यक्षात्मक र मिश्रित शासन प्रणाली बीच फरक छुट्टयाउन
३.	नेपालको राजनीतिक र संवैधानिक विकास	३.१ नेपालको एकीकरणपछि हालसम्मको नेपालको राजनीतिक इतिहासका मुख्य मुख्य घटनाक्रम वर्णन गर्न ३.२ नेपालको संवैधानिक विकास क्रमको व्याख्या गर्न ३.३ २०७२ भन्दा अगाडिका नेपालका विभिन्न संविधानका विशेषता उल्लेख गर्न
४.	नेपालको संविधान	४.१ नेपालको संविधान निर्माणमा संविधान सभाको भूमिका उल्लेख गर्न ४.२ नेपालको संविधानका विशेषताहरू उल्लेख गर्न ४.३ नागरिकका मौलिक हक र कर्तव्यको पहिचान गरी व्यवहारमा प्रयोग गर्न ४.४ राज्यका निर्देशक सिद्धान्त, नीति तथा दायित्वको व्याख्या गर्न ४.५ संविधान संशोधन प्रक्रियाको वर्णन गर्न
५.	निर्वाचन र प्रतिनिधित्व	५.१ प्रतिनिधित्वका सिद्धान्तको वर्णन गर्न ५.२ बहुमतको प्रतिनिधित्व र समानुपातिक प्रतिनिधित्वको सिद्धान्तको विशेषता प्रकाश पार्न ५.३ मिश्रित निर्वाचन प्रणालीको व्याख्या गर्न ५.४ निर्वाचन आयोगको गठन, कार्य र भूमिका प्रस्तुत गर्न
६.	नेपालमा सङ्घीयता र सरकार	६.१ सङ्घीयताको परिचय दिन तथा नेपालको संघिय संरचनाको बर्णन गर्न ६.२ नेपालको सङ्घीयताको विशेषता पहिचान गर्न ६.३ प्रतिनिधि सभा र राष्ट्रिय सभाको गठन र कार्यको वर्णन गर्न ६.४ राष्ट्रपतिको निर्वाचन र भूमिकाको व्याख्या गर्न ६.५ सङ्घीय मन्त्रिपरिषद्को गठन र कार्य उल्लेख गर्न

		६.६ न्यायपालिकाको संरचना र अधिकारक्षेत्रको व्याख्या गर्न ६.७ प्रदेश सरकारको गठन प्रक्रिया, काम, कर्तव्य र अधिकार बर्णन गर्न ६.८ प्रदेश सभाको गठन प्रक्रिया र कार्य उल्लेख गर्न ६.९ गाउँपालिका र नगरपालिकाको गठन प्रक्रिया, काम, कर्तव्य र अधिकार चर्चा गर्न ६.१० गाउँ तथा नगरसभाको गठन र कार्य उल्लेख गर्न ६.११ नेपालको सङ्घीय व्यवस्थाका अवसर र चुनौती विश्लेषण गर्न
७.	नेपालको परराष्ट्रनीति	७.१ अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध र परराष्ट्रनीतिको परिचय दिन र यसको महत्त्व उल्लेख गर्न ७.२ नेपालको परराष्ट्रनीतिको उद्देश्य र निर्धारक तत्वहरूको व्याख्या गर्न ७.३ छिमेकी देश र विश्वका प्रमुख देशहरूसँग नेपालको सम्बन्ध पहिचान गर्न
८.	अन्तर्राष्ट्रिय संगठन, क्षेत्रीय सहयोग र नेपालको भूमिका	८.१ संयुक्त राष्ट्र संघको उद्देश्य र सिद्धान्त उल्लेख गर्न ८.२ संयुक्त राष्ट्र संघका अङ्गहरू र कार्यको वर्णन गर्न ८.३ संयुक्त राष्ट्र संघ र विश्वमा शान्ति स्थापना गर्नमा नेपालको भूमिका वर्णन गर्न ८.४ क्षेत्रीय सहयोग संगठनहरू-सार्क, आसियान, बिमस्टेक र यूरोपियन यूनियनको उद्देश्य र भूमिकाको विश्लेषण गर्न ८.५ वर्तमान विश्वमा असंलग्न आन्दोलनको सान्दर्भिकता र यसमा नेपालको भूमिकाको मूल्याङ्कन गर्न
९.	सार्वजनिक प्रशासन र असल शासन	९.१ सार्वजनिक प्रशासनको अवधारणा र क्षेत्र प्रस्तुत गर्न ९.२ सार्वजनिक र निजी प्रशासन बीचको भिन्नता छुट्टयाउन ९.३ विकास प्रशासन र कर्मचारी प्रशासनको अवधारणा र महत्व उल्लेख गर्न ९.४ कर्मचारीतन्त्रको परिचय दिन र यसको महत्व उल्लेख गर्न ९.५ नेपालको कर्मचारी प्रशासनका विशेषताको सूची तयार पार्न ९.६ लोकसेवा आयोगको गठन र कार्य वर्णन गर्न ९.७ असल शासनको परिचय दिन र महत्व उल्लेख गर्न ९.८ असल शासनका तत्व र आयामहरूको व्याख्या गर्न
१०.	नेपालको राजनीतिका समसामयिक मुद्दाहरू	१०.१ नेपालको राजनीतिका निम्नानुसारका समसामयिक मुद्दाहरूको पहिचान र विश्लेषण गर्नः (क) जनसहभागिता र जनमत निर्माण (ख) राजनीतिक स्थायित्व (ग) विविधताको व्यवस्थापन (घ) समावेशिता र समावेशी प्रतिनिधित्व (च) सामाजिक न्याय (छ) लैगिंकता र महिला सशक्तीकरण

४.विषयवस्तुको क्षेत्र र क्रम

कक्षा ११			कक्षा १२		
एकाइ/ विषय क्षेत्र	**विषयवस्तुको विस्तृतीकरण**	**कार्य घण्टा**	**एकाइ/ विषय क्षेत्र**	**विषयवस्तुको विस्तृतीकरण**	**कार्य घण्टा**
१. राजनीतिशास्त्रको परिचय	१.१ राजनीतिशास्त्रको परिचय, क्षेत्र र महत्व १.२ राजनीतिशास्त्रको विकासको संक्षिप्त परिचय १.२.१ पूर्वीय १.२.२ पाश्चात्य १.३ राजनीतिशास्त्रको अध्ययनका उपागमहरू (approaches) १.३.१ परम्परागत उपागमहरू (क) कानुनी उपागम (ख) दार्शनिक उपागम (ग) ऐतिहासिक उपागम (घ) संस्थागत उपागम १.३.२ आधुनिक उपागमहरू (क) सामाजिक उपागम (ख) आर्थिक उपागम (ग) मनोवैज्ञानिक उपागम (घ) प्रणालीगत उपागम (ङ) मार्क्सवादी उपागम १.४ राजनीतिशास्त्रको अन्य सामाजिक शास्त्रसँग सम्बन्ध १.४.१ राजनीतिशास्त्र र इतिहास १.४.२ राजनीतिशास्त्र र अर्थशास्त्र १.४.३ राजनीतिशास्त्र र समाजशास्त्र १.४.४ राजनीतिशास्त्र र भूगोल १.४.५ राजनीतिशास्त्र र नीतिशास्त्र १.४.६ राजनीतिशास्त्र र कानुन	१२	१.नेपाली समाज र राजनीति	१.१ समाज र राजनीतिविचको सम्बन्ध १.२ नेपाली समाजका विशेषताहरू १.३ नेपालको विविधताको परिचय १.३.१ जातीय विविधता १.३.२ भाषिक विविधता १.३.३ धार्मिक विविधता १.३.४ भौगोलिक विविधता १.४ नेपालको राजनीतिमा सामाजिक विविधताको प्रभाव १.५ नेपालको सामाजिक र आर्थिक विकासमा राजनीतिको भूमिका	१०
२. राष्ट्र र राज्य	२.१ राष्ट्र र राष्ट्रनिर्माणको अवधारणा २.२ राष्ट्रनिर्माणको महत्त्व र यसका चुनौती २.३ राष्ट्रियता र बहुराष्ट्रियताको अवधारणा २.४ राज्यको अवधारणा र आवश्यकता २.५ राज्यका तत्वहरू २.६ राष्ट्र र राज्यमा अन्तर २.७ राज्यको उत्पत्तिका सिद्धान्त २.७.१ पूर्वीय सिद्धान्त २.७.२ पाश्चात्य सिद्धान्त २.८ राज्यका कार्य	१२	२.संविधान र शासन प्रणाली	२.१ संविधान र संविधानवादको अवधारणा २.२ संविधानका किसिम २.२.१ लिखित र अलिखित २.२.२ कठोर र नरम २.३ संविधान निर्माण प्रक्रिया २.४ शासन प्रणालीको स्वरूप २.४.१ संसदीय २.४.२ अध्यक्षात्मक २.४.३ मिश्रित	१०
३. नागरिकता, नागरिक अधिकार र दायित्व	३.१ नागरिकताको अर्थ र प्रकार ३.२ नेपालको सन्दर्भमा नागरिकता प्राप्ति र समाप्ति	१२	३.नेपालको राजनीतिक र संवैधानिक विकास	३.१ नेपालको राजनीतिक विकास	१६

	३.३ नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारको अर्थ, महत्व र प्रकार ३.४ मानव अधिकारको अर्थ र महत्व ३.५ मानव अधिकारसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्र सङ्घको घोषणा पत्र ३.६ कारेल वासाकको Third generation right सम्बन्धी अवधारणा ३.७ अल्पसङ्ख्यकको अधिकारको अवधारणा र महत्व ३.८ आदिवासी जनताको अधिकारको अवधारणा र आदिवासी जनताको अधिकारसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्र संघको घोषणापत्र ३.९ नागरिक दायित्व			३.१.१ नेपालको एकीकरण र शाहबंश ३.१.२ राणा शासन ३.१.३ २००७ सालको क्रान्ति ३.१.४ २०४६ सालको जनआन्दोलन ३.१.५ २०६२/६३ सालको दोस्रो जनआन्दोलन ३.२ नेपालको संवैधानिक विकास ३.२.१ नेपाल सरकार वैधानिक कानुन, २००४ ३.२.२ नेपालको अन्तरिम संविधान, २००७ ३.२.३ नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०१५ ३.२.४ नेपालको संविधान, २०१९ ३.२.५ नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ ३.२.६ नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ ३.२.७ नेपालको संविधान	
४. लोकतन्त्र र सरकार	४.१ लोकतन्त्र ४.१.१ लोकतन्त्रको अवधारणा, महत्त्व र प्रकार ४.१.२ लोकतन्त्रका आधारभूत मान्यता (क) शासनमा नागरिकको सहभागिता (ख) स्वतन्त्र र निष्पक्ष निर्वाचन (ग) नागरिक स्वतन्त्रता (घ) स्वतन्त्र न्यायपालिका र विधिको शासन (ङ) प्रेस स्वतन्त्रता (च) पारदर्शिता र उत्तरदायित्व (छ) राजनीतिक दलको भूमिका	१६	४.नेपालको संविधान	४.१ संविधान सभा र संविधान निर्माण ४.२ नेपालको संविधानका विशेषता ४.२.१ गणतन्त्र ४.२.२ धर्मनिरपेक्षता ४.२.३ समावेशिता ४.२.४ सङ्घीयता ४.२.५ संसदीय पद्धति ४.२.६ मिश्रित निर्वाचन प्रणाली ४.३ मौलिक हक र कर्तव्य ४.४ राज्यका निर्देशक सिद्धान्त, नीति तथा दायित्व	१०

	(च) प्रतिपक्ष दलको भुमिका ४.१.३ नेपालको लोकतान्त्रिक अभ्यासका विशेषता ४.२ सरकार ४.२.१ सरकारको अर्थ र प्रकार (क) एकात्मक र संघात्मक सरकारका विशेषता (ख) एकात्मक र संघात्मक सरकारका सवल र दुर्वल पक्ष ४.२.२ शक्ति पृथकीरणको परिचय ४.२.३ सरकारका अङ्गहरू:बिच शक्ति नियन्त्रण र सन्तुलन			४.५ संविधान संशोधन प्रक्रिया	
५. राजनीतिक विचारधारा र विश्लेषण	५.१ राजनीतिक विचारधारा ५.१.१ उदारवाद : अर्थ, आधारभूत मान्यता, गुण र दोष ५.१.२ साम्यवाद : अर्थ, आधारभूत मान्यता, गुण र दोष ५.१.३ लोकतान्त्रिक समाजवाद : अर्थ, आधारभूत मान्यता, गुण र दोष ५.१.४ बहुसंस्कृतिवाद : अवधारणा, आधारभूत मान्यता, गुण र दोष ५.२ आधुनिक राजनीतिक विश्लेषण ५.२.१ राजनीतिक प्रणाली : अर्थ र कार्य ५.२.२ राजनीतिक सञ्चारको अर्थ र माध्यम ५.२.३ राजनीतिक सामाजिकीकरणको अर्थ माध्यम र महत्व ५.२.४ राजनीतिक संस्कार : अर्थ र प्रकार ५.३ राजनीतिक विकास ५.३.१ राजनीतिक विकासको अवधारणा ५.३.२ राजनीतिक विकासका महत्वपूर्ण पक्षहरू	१२	५.निर्वाचन र प्रतिनिधित्व	५.१ प्रतिनिधित्वका सिद्धान्त ५.१.१ बहुमतको प्रतिनिधित्व ५.१.२ समानुपातिक प्रतिनिधित्व ५.१.३ मिश्रित निर्वाचन प्रणाली (क) राजनीतिक दललाई मत दिने प्रणाली (ख) एकल सङ्क्रमणीय प्रणाली ५.२ निर्वाचन आयोग : गठन, कार्य र भूमिका	१४

६. राजनीतिक अवधारणा	६.१ सार्वभौमसत्ता: अर्थ, विशेषता र किसिम ६.२ कानुनः अवधारणा र कानुनका स्रोत ६.३ स्वतन्त्रता: अर्थ, महत्व र किसिम ६.४ समानता: अर्थ, महत्व र किसिम ६.५ न्यायको अवधारणा र महत्व ६.५.१ राजनीतिक न्याय ६.५.२ सामाजिक न्याय ६.५.३ आर्थिक न्याय	१२	६.नेपालमा सङ्घीयता र सरकार	६.१ सङ्घीयताको परिचय ६.२ नेपालको सङ्घीय संरचना ६.३ नेपालको सङ्घीयताका विशेषता ६.४ सङ्घीय व्यवस्थापिका ६.४.१ प्रतिनिधि सभा : गठन र कार्य ६.४.२ राष्ट्रिय सभा : गठन र कार्य ६.५ सङ्घीय कार्यपालिका ६.५.१ राष्ट्रपति : निर्वाचन, काम, कर्तव्य र अधिकार ६.५.२ मन्त्रिपरिषद : गठन र कार्य ६.६ न्यायपालिका : संरचना र अधिकारक्षेत्र ६.७ प्रदेश सरकार ६.७.१ गठन, काम कर्तव्य र अधिकार ६.७.२ प्रदेश सभाको गठन र कार्य ६.८ स्थानीय सरकार ६.८.१ गाउँपालिका र नगरपालिकाको गठन, काम, कर्तव्य र अधिकार ६.८.२ गाउँ तथा नगरसभाको गठन र कार्य ६.९ नेपालको सङ्घीय व्यवस्थाका अवसर र चुनौती	१८
७. अन्तर्राष्ट्रिय राजनीति	७.१ अन्तर्राष्ट्रिय राजनीतिको अर्थ, महत्व र क्षेत्र ७.२ अन्तर्राष्ट्रिय राजनीतिमा राष्ट्रिय शक्तिका स्रोत र सीमा ७.३ अन्तर्राष्ट्रिय कानुन : अर्थ र स्रोत ७.४ दोस्रो विश्व युद्धपछि अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्धको विकास ७.४.१ शीत युद्ध ७.४.२ तनाव शिथिलता ७.४.३ एक ध्रुवीय अवस्था र नयाँ शक्तिको उदय	१४	७. नेपालको परराष्ट्रनीति	७.१ अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध र परराष्ट्र नीतिको परिचय र महत्त्व ७.२ नेपालको परराष्ट्र नीति ७.२.१ नेपालको परराष्ट्र नीतिको परिचय ७.२.२ नेपालको परराष्ट्र नीतिको उद्देश्य र निर्धारक तत्त्वहरू ७.३ संयुक्त राज्य अमेरिका, वेलायत, जापान, भारत र चीनसँग नेपालको सम्बन्ध	१०
८. नेपालको आर्थिक प्रशासन र बजेट	८.१ आर्थिक प्रशासन र बजेटको अवधारणा ८.२ नेपालको आर्थिक प्रशासनको परिचय ८.३ नेपालको आर्थिक प्रशासनका विशेषता ८.४ बजेटको अर्थ, परिभाषा र महत्व ८.५ बजेटका प्रकार ८.६ नेपालमा बजेट निर्माण प्रक्रिया	१२	८. अन्तर्राष्ट्रिय संगठन र क्षेत्रीय सहयोग र नेपालको भूमिका	८.१. संयुक्त राष्ट्र संघ ८.१.१ उद्देश्य, सिद्धान्त, अङ्गहरू र कार्य ८.१.२ संयुक्त राष्ट्र संघ र विश्वमा शान्ति स्थापना गर्न नेपालको भूमिका	

				८.२ क्षेत्रीय संगठन : सार्क, आसियान, बिमस्टेक र इयु ८.३. असंलग्न आन्दोलन ८.३.१ वर्तमान विश्वमा असंलग्न आन्दोलनको सान्दर्भिकता ८.३.२ असंलग्न आन्दोलनमा नेपालको भूमिका	
९. विश्वव्यापीकरण	९.१ विश्वव्यापीकरणको परिचय ९.२ विश्वव्यापीकरणको आयामहरू ९.२.१ राजनीतिक ९.२.२ सामाजिक ९.२.३ आर्थिक ९.३. विश्वव्यापीकरणका अवसर र चुनौतीहरू	८	९. सार्वजनिक प्रशासन र असल शासन	९.१ सार्वजनिक प्रशासन ९.१.१ सार्वजनिक प्रशासनको अवधारणा ९.१.२ सार्वजनिक प्रशासनको क्षेत्र (क) परम्परागत (ख) आधुनिक ९.१.३ सार्वजनिक र निजी प्रशासनबीच भिन्नता ९.२ विकास प्रशासनको अर्थ र महत्व ९.३ कर्मचारी प्रशासन ९.३.१ कर्मचारी प्रशासनको अवधारणा (क) कर्मचारीतन्त्रको परिचय र महत्व (ख) नेपालमा निजामती सेवाका विशेषता ९.३.२ लोकसेवा आयोग : गठन, कार्य ९.४ असल शासन ९.४.१ असल शासनको परिचय र महत्व ९.४.२ असल शासनका तत्वहरू ९.४.३ असल शासनका आयामहरू	१२
१०. विकास र विकास योजना	१०.१ विकासको परिचय १०.२ दिगो विकास १०.२.१ दिगो विकासको अवधारणा र आयाम १०.२.२ दिगो विकास लक्ष्यहरू र नेपालको सन्दर्भ १०.३ योजनावद्ध विकास १०.३.१ विकास योजनाको परिचय र आवश्यता	१०	१०. नेपालको राजनीतिका समसामयिक मुद्दाहरू	१०.१ नेपालको राजनीतिका समसामयिक मुद्दाहरू १०.१.१ जनसहभागिता र जनमत निर्माण १०.१.२ राजनीतिक स्थायित्व १०.१.३ विविधताको व्यवस्थापन १०.१.४ समावेशिता र समावेशी प्रतिनिधित्व १०.१.५ सामाजिक न्याय	१०

	१०.३.२ नेपालमा योजनावद्ध विकास र आवधिक योजनाको संक्षिप्त इतिहास			१०.१.६ लैªगिकता र महिला सशक्तीकरण	
जम्मा:		१२०	**जम्मा:**		१२०

५. आन्तरिक प्रयोगात्मक क्रियाकलाप

राजनीतिशास्त्र विषय अध्ययन गर्ने विद्यार्थीहरूलाई सैद्धान्तिक ज्ञानका साथै व्यावहारिक ज्ञान र अनुभव हासिल गर्ने अवसर प्रदान गर्न विभिन्न परियोजना कार्य, अध्ययन भ्रमण, प्रतिवेदन लेखन र प्रस्तुति लगायतका क्रियाकलापहरूमा सहभागी गराउनु पर्दछ । विद्यार्थीले गरेका क्रियाकलापहरूको कार्य सञ्चयिका फाइलमा अभिलेखीकरण गर्नु पर्दछ र त्यसका आधारमा तोकिएको अङ्भारको आन्तरिक मूल्याङ्कन गर्नु पर्दछ । यहाँ प्रस्तुत गरिएका प्रयोगात्मक क्रियाकलाप उदाहरण मात्र हुन् । शिक्षकले स्थानीय परिवेश अनुसार उपयुक्त क्रियाकलापको छनौट गर्न सक्ने छन् ।

कक्षा : ११

एकाइ	**विषय क्षेत्र**	**क्रियाकलाप**	**पाठ्य घण्टा**
१.	राजनीतिशास्त्रको परिचय	• पुर्वीय र पाश्चात्य जगतमा भएको राजनीतिशास्त्रको विकास सम्बन्धमा बिभिन्न श्रोतहरूको खोजी र अध्ययन गरी समुहगत रुपमा प्रतिबेदन तयार गर्ने र कक्षामा प्रस्तुत गर्ने • राजनीतिशास्त्र र अन्य सामाजिक शास्त्रहरूबीचको सम्बन्धमा चार्ट तयार गरी प्रस्तुत गर्ने	३
२.	राष्ट्र र राज्य	• बहुराष्ट्रियता र राष्ट्रनिर्माण सम्बन्धमा स्थानीय स्रोत व्यक्ति आमन्त्रण गरी कक्षामा प्रश्नोत्तर र अन्तरक्रिया गर्ने • राष्ट्र र राज्य बीचको अन्तरको चार्ट तयार गरी प्रस्तुतीकरण र छलफल गर्ने • राज्यका कार्यहरूका सम्बन्धमा तार्किक रूपमा आफ्ना भनाइ कक्षामा प्रस्तुत गर्ने	४
३.	नागरिकता, नागरिक अधिकार र दायित्व	• इन्टरनेट लगायत विभिन्न स्रोतबाट खोजी गरेर नागरिक अधिकार, राजनीतिक अधिकार, अल्पसङ्ख्यकको अधिकार, आदिबासी जनताको अधिकार र महिला अधिकारको सूची तयार गरी छलफल गर्ने र आफ्नो राय समेत समेटेर प्रस्तुतीकरण गर्ने • नागरिक अधिकार र कर्तव्यको सम्बन्ध एवम् महŒव विषयमा बक्तृत्वकला प्रतियोगिता सञ्चालन गर्ने • नेपालको सन्दर्भमा नागरिकता प्राप्ति र समाप्तिका प्रावधानहरूका विषयमा Value Line क्रियाकलाप सञ्चालन गर्ने • Internet मा मानव अधिकारका लागि संयुक्त राष्ट्र सङ्घको प्रयासका तथ्यहरू खोजी गर्ने र समूहगत रुपमा छलफल गरी निष्कर्ष प्रस्तुत गर्ने	५

		• समूहमा बिभाजित भई मानव अधिकार सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्र सङ्घको घोषणा पत्रका मुख्य मुख्य प्रावधानहरू टिपोट गरी प्रस्तुत गर्ने	
४.	लोकतन्त्र र सरकार	• नेपालमा भइरहेको लोकतन्त्रको अभ्यासका सम्बन्धमा विभिन्न पत्रपत्रिका, विशेषाङ्कमा प्रकाशित लेखहरू खोजीनीति गरी कक्षामा छलफल र प्रस्तुत गर्ने । लोकतन्त्र र सरकार सञ्चालनका समसामयिक सवालहरूका सम्बन्धमा सामाजिक सञ्जालमा गरिएका टिकाटिप्पणीहरूको टिपोट गरी आफ्नो निश्कर्ष सहित कक्षामा प्रस्तुत गर्ने । • सरकारका अङ्गहरू, शक्ति पृथकीकरण र शक्ति सन्तुलनका सम्बन्धमा सम्बन्धित क्षेत्रका विज्ञलाई आमन्त्रण गर्ने र सम्बन्धित विषयमा प्रश्नावली तयार गरी अन्तर्वार्ता लिने • न्यायपालिका, विधिको शासन, प्रेस स्वतन्त्रताका सम्बन्धमा हालको संविधानमा भएको व्यवस्था खोजी गरी टिपोट गर्ने र यसको व्यवहारिक अभ्यासका विषयमा आफ्नो अनुभव सहित प्रतिवेदन तयार पारी प्रस्तुत गर्ने	५
५.	राजनीतिक विचारधारा र विश्लेषण	• उदारवाद, साम्यवाद, लोकतान्त्रिक समाजवाद र बहुसंस्कृतिवाद जस्ता राजनीतिक विचारधारा विषयमा वक्तृत्वकला प्रतियोगिता आयोजना गर्ने • राजनीतिक विकासको लागि राजनीतिक सञ्चार र राजनीतिक संस्कारको भूमिका सम्बन्धमा निबन्ध तयार गरी प्रस्तुत गर्ने	५
६.	राजनीतिक अवधारणा	• स्थानीय गाउँपालिका वा नगरपालिकामा गई त्यहाँबाट नागरिकले प्राप्त गरेका न्यायिक सेवाहरूको खोजी गरी प्रतिवेदन तयार गर्ने • स्वतन्त्रता, सामाजिक, आर्थिक, राजनीतिक न्यायका सम्बन्धमा नेपालको संविधानमा भएको व्यवस्थाको खोजी गर्ने र समुदायमा तिनको प्राप्तिको वर्तमान अवस्थाको अध्ययन गरी प्रतिवेदन तयार गर्ने र कक्षामा प्रस्तुत गर्ने	४
७.	अन्तर्राष्ट्रिय राजनीति	• अन्तर्राष्ट्रिय राजनीतिमा राष्ट्रिय शक्तिका स्रोत र सीमा सम्बन्धमा वक्तृत्वकला कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने	३
८.	नेपालको आर्थिक प्रशासन र बजेट	• नेपालको आर्थिक प्रशासनका विशेषता खोजी गरी तालिका तयार पार्ने • नेपालको बजेट निर्माण प्रक्रिया र कार्यान्वयन सम्बन्धमा वेवसाइटलगायत विभिन्न स्रोतहरूबाट जानकारी प्राप्त गरी प्रतिवेदन गर्ने • वेवसाइटमा वा अन्य स्रोतबाट चालु वा कुनै आर्थिक वर्षको बजेट वक्तव्यको प्रति प्राप्त गर्ने र यसका मुख्य मुख्य अवयवहरूको टिपोट गरी कक्षामा प्रस्तुत गर्ने	३
९.	विश्वव्यापीकरण	• नेपालको राजनीतिक, सामाजिक र आर्थिक क्षेत्रमा विश्वव्यापीकरणको प्रभाव सम्बन्धमा लेख तयार गर्ने	३

१०.	विकास र विकास योजना	• तपाईंको समुदाय वा नजिकै भएको विकास कार्यको अवलोकन गर्ने र उक्त बिकास कार्य दिगो बिकासको सिद्धान्त र मूल्य मान्यता अनुरूप सञ्चालन भए नभएको मूल्यांकन गर्ने । यदि नभएको पाइएमा कसरी सो अनुरूप सञ्चालन गर्ने भन्ने सम्बन्धमा उपयुक्त सुझावहरू तयार गरी प्रस्तुत गर्ने • आफ्नो स्थानीय तहमा सञ्चालित विकास आयोजनाको अवलोकन भ्रमण गर्ने र उक्त आयोजनाको विस्तृत विवरण सहित प्रतिवेदन तयार गरी प्रस्तुत गर्ने	५
		जम्मा	**४०**

कक्षा : १२

एकाइ	**विषय क्षेत्र**	**प्रयोगात्मक सिकाइ क्रियाकलाप**	**पाठ्य घण्टा**
१.	नेपाली समाज र राजनीति	• नेपालको राजनीतिमा सामाजिक विविधताको प्रभाव विषयमा लेख तयार गर्ने	३
२	संविधान र शासन प्रणाली	• संविधानका किसिम र तीनका बिशेषता सहितको सूची तयार गरी कक्षामा टाँस्ने • संसदीय, अध्यक्षात्मक र मिश्रित शासन प्रणालीका विशेषताहरू खोजी गरी चार्टपेपरमा उल्लेख गरी पेस गर्ने	४
३.	नेपालको राजनीतिक र संवैधानिक विकास	• नेपालको एकीकरणदेखि हालसम्मका नेपालको राजनीतिका मुख्य मुख्य घटनाहरूलाई समयरेखामा देखाउने • २००७ सालको क्रान्ति र यसबाट प्राप्त परिवर्तन सम्बन्धमा प्रतिवेदन तयार पार्ने • २०४६ सालको जन आन्दोलन र यसको उपलब्धि बिषयमा लेख तयार पार्ने • २०६२/६३ को जनआन्दोलनले ल्याएका परिवर्तनको सूची तयार गरी कक्षामा छलफल गर्ने • नेपालको संवैधानिक विकासक्रमलाई समयरेखामा देखाउने	५
४.	नेपालको संविधान	• पुस्तकालय वा इन्टरनेटबाट नेपालको वर्तमान संविधानको खोजीगरी अध्ययन गर्ने र यसका विशेषताहरूको तालिका तयार गरी प्रस्तुत गर्ने	३
५.	निर्वाचन र प्रतिनिधित्व	• नेपालको संघीय संसद र प्रदेश सभाको निर्वाचनमा अवलम्बन गरिएको निर्वाचन प्रणाली र यसका सबल र दुर्वलपक्षलाई चार्ट पेपरमा प्रस्तुत गर्ने • विद्यालयमा सङ्घीय संसद, प्रदेश वा स्थानीय तहको निर्वाचनको simulation practice गर्ने र आफ्नो अनुभव सहितको प्रतिवेदन तयार गर्ने • नेपालको लोकतान्त्रिक आन्दोलनमा राजनीतिक दलहरूको भूमिका र योगदान सम्बन्धमा वक्तृत्वकला कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने	६
६.	नेपालमा सङ्घीयता र सरकार	• विभिन्न माध्यमबाट नेपालमा संघीयताको बहस र अभ्यासका सम्बन्धमा विभिन्न व्यक्तिको अन्तर्वार्ता र लेख सङ्कलन गर्ने र प्रस्तुत विचारहरूका वारेमा छलफल गर्ने • नजिकको गाउँपालिका, नगरपालिका वा वडा कार्यालयको भ्रमण गर्ने । उक्त निकायले स्थानीय समुदायको विकासका लागि गरेका कार्यहरू र जनतालाई पुर्‍याएको सेवाका सम्बन्धमा सोधपुछ र अन्तर्क्रिया गरी प्रतिवेदन तयार गर्ने	५

७.	नेपालको परराष्ट्रनीति	● विभिन्न स्रोतहरूबाट संयुक्त राज्य अमेरिका, वेलायत, जापान, भारत र चीनको सहयोगमा नेपालमा सञ्चालन भएका कार्यक्रम, आयोजना र विकास निर्माणका कार्यहरूको खोजी गरी चार्ट तयार गर्ने	२
८.	अन्तर्राष्ट्रिय संगठन, क्षेत्रीय सहयोगर नेपालको भूमिका	● संयुक्त राष्ट्र सङ्घमा नेपालको भूमिका विषयमा निवन्ध तयार गर्ने ● सार्क, आसियान, बिमिष्टेक र इयु जस्ता क्षेत्रीय सहयोग संगठनमा आवद्ध राष्ट्रहरूको सूची तयार गरी कक्षामा टाँस्ने	३
९.	सार्वजनिक प्रशासन र असल शासन	● असल शासनका लागि सार्वजनिक प्रशासनको महत्त्व विषयमा वक्तृत्वकला कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ● नजिकको कुनै सरकारी कार्यालयको भ्रमण गरी त्यहाको कर्मचारी प्रशासन र असल शासन अवस्थाको अवलोकन, सोधपुछ र प्रश्नोत्तर गरी प्राप्त जानकारीका आधारमा सेवा प्रवाह प्रक्रिया र प्रभावकारीता विषयमा प्रतिवेदन तयार पारी प्रस्तुत गर्ने । कार्यालयको भ्रमण गर्न सम्भव नभएमा इन्टरनेट र विभिन्न पुस्तक वा पत्रपत्रिकाबाट सूचना र विषयवस्तु सङ्कलन गरी प्रतिवेदन तयार पारी प्रस्तुत गर्ने	५
१०.	नेपालको राजनीतिका समसामयिक मुद्दाहरू	● नेपालको राजनीतिका समसामयिक मुद्दाहरूका विषयमा मिनि सेमिनारको आयोजना गर्ने	४
		जम्मा:	४०

६. सिकाइ सहजीकरण प्रक्रिया

कक्षा ११ र १२ को राजनीतिशास्त्रको पाठ्यक्रममा राजनीतिशास्त्रका सैद्धान्तिक एवं व्यावहारिक विषयवस्तु समावेश गरिएका छन् । ती विषयवस्तुको शिक्षण प्रभावकारी बनाउनका लागि उपयुक्त शिक्षण विधि, शिक्षण स्रोत, सहायक सामग्री र मूल्याङ्कनको महत्वपूर्ण भूमिका हुन्छ । यहाँ राजनीतिशास्त्र विषयको सिकाइ सहजीकरणका लागि उपयुक्त शिक्षण विधि र शिक्षण स्रोतको चर्चा गरिएको छ ।

(क) शिक्षण विधि

राजनीतिशास्त्रको शिक्षणमा आवश्यकताअनुसार शिक्षकले विभिन्न शिक्षण विधि प्रयोगमा ल्याउनु पर्ने हुन्छ । यहाँ प्रस्ताव गरिएका विधि केवल मार्गदर्शनका लागि हुन् ।

- व्याख्यान विधि
- छलफल विधि
- प्रश्नोत्तर विधि
- प्रदर्शन विधि
- शोध खोज विधि
- क्षेत्र भ्रमण वित्रि

- भूमिका अभिनय विधि

(ख) शिक्षण स्रोत

सिकाइ प्रक्रियामा शिक्षण स्रोत महत्वपूर्ण पक्ष हो । यसले सिक्ने र सिकाउनेबीच माध्यमको काम गर्नुका साथै सिकाइ क्रियाकलापलाई उद्देश्यमूलक र प्रभावकारी बनाउन सहयोग गर्दछ । पाठ्य सामग्री र सामुदायिक स्रोत शिक्षण स्रोत हुन् ।

(१) पाठ्य सामग्रीः पाठ्य पुस्तक, सन्दर्भ ग्रन्थ, समाचार पत्र, पत्रिका, जर्नल आदि पाठ्य सामग्री हुन् । पत्रपत्रिकामा प्रकाशित सामग्रीबाट शिक्षकले उपयुक्त चित्र, टेबल, चार्ट, ग्राफ, कार्टुन आदिका दृश्य सामग्री सङ्कलन गरेर कक्षामा प्रयोग गर्न सक्छन् । नक्साको प्रयोगले सिकाइ प्रभावकारी बनाउन सकिन्छ । शिक्षकले आफै चार्ट बनाएर वा विद्यार्थीलाई बनाउन लगाएर प्रयोग गर्न सक्छन् ।

(२) सामुदायिक स्रोतः प्राकृतिक र मानव निर्मित स्रोतको अवलोकनबाट ज्ञान प्राप्त गर्न सकिन्छ । शैक्षिक भ्रमण एउटा प्रभावकारी स्रोत हो । स्रोत व्यक्तिलाई विद्यालयमा निमन्त्रणा गरी विद्यार्थीहरूसँग छलफल तथा प्रवचन कार्यक्रम राख्न सकिन्छ ।

७. मूल्याङ्कन प्रक्रिया

पाठ्यक्रममा निर्धारण गरिएका उद्देश्य अनुरूप विद्यार्थीहरूमा ज्ञान, सिप तथा अभिवृत्ति विकास भयो वा भएन भनी पत्ता लगाउने महत्वपूर्ण प्रक्रिया मूल्याङ्कन हो । मूल्याङ्कनका साधन विकास गर्दा उद्देश्यअनुरूप सिकाइका सबै स्तरलाई समेट्नु पर्छ । अन्य विषयमा जस्तै राजनीतिशास्त्रमा पनि सामान्यतया निर्माणात्मक र निर्णयात्मक मूल्याङ्कन पद्धति अवलम्बन गर्नुपर्छ ।

(क) निर्माणात्मक मूल्याङ्कन

शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापबाट विद्यार्थीले के कति सिके भनी पत्ता लगाई नसिकेको भए पुनः उपचारात्मक शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन गर्न गरिने मूल्याङ्कनलाई निर्माणात्मक मूल्याङ्कन भनिन्छ । यो मूल्याङ्कन शिक्षकले कक्षामा निरन्तर गर्नुपर्ने प्रक्रिया हो । राजनीतिशास्त्रको शिक्षणमा विद्यार्थीको सिकाइमा सुधारका लागि यस्तो मूल्याङ्कनको आवश्यकता हुन्छ ।

(ख) निर्णयात्मक मूल्याङ्कन

पाठ्यक्रममा निर्धारण गरिएका उद्देश्यअनुसार विद्यार्थीले ज्ञान, सीप, र अभिवृत्ति प्राप्त गरे नगरेको लेखाजोखा गरी त्यसको आधारमा विद्यार्थीहरूको उपलब्धिको स्तर पत्ता लगाउन र उनीहरूको स्तर र योग्यता निर्धारण सम्बन्धी निर्णय लिन निर्णयात्मक मूल्याङ्कन गरिन्छ । अन्य विषयमा जस्तै राजनीतिशास्त्रमा पनि यस्तो मूल्याङ्कन अन्तर्गत आन्तरिक मूल्याङ्कन र बोर्डद्वारा सञ्चालन गरिने अन्तिम परीक्षा पर्दछन् ।

(अ) आन्तरिक मूल्याङ्कन

आन्तरिक तथा प्रयोगात्मक मूल्याङ्कनका लागि प्रत्येक विद्यार्थीहरूको कार्य सञ्चयिका फाइल बनाई उनीहरूले गरेका कार्य र उनीहरूमा आएको व्यवहार परिवर्तनको अभिलेख राखी सोका आधारमा अङ्क प्रदान गर्नुपर्नेछ । राजनीतिशाास्त्र विषय सिकाइको क्रममा कक्षाकोठामा कक्षागत शिक्षण सिकाइकै अभिन्न अङ्गका रूपमा गृहकार्य, कक्षाकार्य, परियोजना कार्य, सामुदायिक कार्य, सह/अतिरिक्त क्रियाकलाप, एकाइ परीक्षा, मासिक परीक्षा जस्ता मूल्याङ्कनका साधनहरूको

प्रयोग गर्न सकिने छ । विशेष सिकाइ आवश्यकता भएका विद्यार्थीका लागि विषय शिक्षकले उपयुक्त प्रक्रिया अपनाई मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने छ । शिक्षकले यस प्रकारको मूल्याङ्कन निरन्तर रूपमा गरी विद्यार्थीहरूमा अपेक्षित सिप र व्यवहार विकासमा जोड दिनु पर्नेछ । राजनीतिशास्त्रको कक्षा ११ र १२ मा २५ पूर्णाङ्कको आन्तरिक मूल्याङ्कन हुनेछ । आन्तरिक मूल्याङ्कन निम्नलिखित प्रक्रियाबाट गरिने छ :

क्र.स.	**क्षेत्र**	**अङ्कभार**
१	कक्षा सहभागिता	३
२	प्रयोगात्मक तथा परियोजना कार्य र प्रस्तुतीकरण	१६
३	त्रैमासिक परीक्षा	६
	जम्मा	**२५**

आन्तरिक मूल्यांकनका लागि प्रयोगात्मक र परियोजना कार्य पाठ्यक्रममा दिइएका नमूनाको आधारमा सम्बन्धित विषय शिक्षकले तय गर्नु पर्नेछ र विद्यार्थीले गरेका कार्यको अभिलेखीकरण गरी मूल्यांकन गर्नुपर्ने छ ।

(आ) बाह्य मूल्याङ्कन

कक्षा ११ र १२ मा ७५% भारको बाह्य मूल्याङ्कन हुने छ जसका लागि परीक्षा सञ्चालन गरिने छ । कक्षा ११ र १२ का लागि लिइने परीक्षाका लागि विशिष्टीकरण तालिकाअनुसार प्रश्नपत्र निर्माण गर्नुपर्ने छ । यस विषयको परीक्षामा विशेष गरेर ज्ञान र बोध, समस्या समाधान, सिर्जनात्मकता, समालोचनात्मक सोचाइ, विश्लेषणात्मक क्षमता, खोजमूलक सिप, कार्यक्षमता उपयोग, प्रयोगात्मक र उच्च दक्षतासँग सम्बन्धित प्रश्नहरू सोधिने छन् । पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका सिकाइ उपलब्धि अनुरूप विद्यार्थीहरूले ज्ञान, सिप, अभिवृत्ति हासिल गरे नगरेको मूल्याङ्कन गरी त्यसको आधारमा प्रमाणीकरण गरिन्छ ।